

Terminológia a jej miesto v spisovnom jazyku z hľadiska významovej priezračnosti, systémovosti, ustálenosti a ďalších kritérií

TATIANA KOTULIAKOVÁ
Univerzita Komenského, Bratislava

RESUMEN

El estudio de la problemática de la terminología coincide con la incorporación de ésta al sistema de la lengua. A pesar de que la terminología forma parte integrante de cada lengua, hay que comprenderla y estudiarla dentro del sistema interlingüístico e intercultural. La terminología como parte imprescindible del léxico de cada lengua tiene que respetar las leyes de la codificación lingüística. Por otra parte la terminología tiene que cumplir otros criterios más: la transparencia del sentido de los conceptos, la sistemización, estabilidad e internacionalidad. La internacionalidad es lo que supone una comunicación dinámica entre varias comunidades científicas.

El análisis de la formación de términos en la esfera de la terminología arqueológica se puede aplicar a otras disciplinas por el carácter estable de su desarrollo lingüístico. Hay muchos recursos que pueden enriquecer la lengua, como son los préstamos, los calcos y los extranjerismos, que tienen que someterse a la codificación de cada lengua.

PALABRAS CLAVE: terminología, transparencia significativa, significado unívoco de los conceptos, sistemización, unidad semántica.

ABSTRACT

The study of terminology is connected with its inclusion in the language system. Even though terminology forms a part of each language, it is necessary to understand and review it within the international language and cultural context. Terminology, as a part of vocabulary of each language must respect the principles of the given language. On the other hand, it must also fulfill other criteria: semantic transparency, univocal character nature of a word, system and international criteria. Specifically the international criterion presumes dynamic communication in the scientific field. The analysis of the creation of terms in the archeological terminology may be applied to other scientific disciplines due to its stable linguistic nature. There are many means of

enriching a language, such as borrowing, calques and foreign words that must also be subject to the laws of a standard language

KEY WORDS: terminology, semantic transparency, univocal character nature of a word, system criterion, semantic unit

Existencia jazyka je základnou podmienkou pre komunikáciu medzi členmi určitého spoločenstva. Ako komunikačný prostriedok myslenia a poznania pomáha prenášať spoločenské poznatky a skúsenosti do vedomia ľudskej spoločnosti. Jazyková činnosť ako činnosť vedomia je určovaná materiálными a s kultúrnymi potrebami spoločnosti, všetky zmeny, ktoré súvisia s vývojom spoločnosti sa odrážajú v jazyku. Neprerušovaný rozvoj ľudského poznania prináša so sebou stále nové a nové pojmy, ako aj hlbšie poznávanie a chápanie už existujúcich pojmov, a tak stavia jazyk pred nutnosť poskytnúť vhodné výrazové prostriedky na vyjadrenie a označenie tohto poznania. Slovná zásoba jazyka pohotovo reaguje na túto potrebu. Táto skutočnosť je zvlášť príznačná pre vývoj jazyka vyplývajúci z postupnej diferenciacie prostredníctvom neustáleho rozširovania špeciálnych vedomostí, systematizovania vied, vzniku nových vied a vedných odvetví, čo tvorí východisko a základ pre terminológiu jednotlivých vedných i výrobných odborov.

Predmetom tohto príspevku je uviesť niektoré základné poznatky jazykovej analýzy španielskej archeologickej terminológie, ktorá je nesmierne bohatá a ktorá zatiaľ nebola systematickejšie spracovaná¹. Ďalším dôvodom je tá skutočnosť, že archeológia svojou podstatou z hľadiska sémantického nepodlieha tak intenzívne vývinovým vplyvom doby, ako to býva u iných vedných odborov, napr. rôzne technické odbory, informatika a pod., pričom výsledky analýzy sa dajú aplikovať aj na terminológiu iných, dynamickejších vedných disciplín. Spôsob tvorenia odborných názvov je často na rozhraní medzi kompozíciou a čistou deriváciou, niektorí lingvisti hovoria o rekompozícii.

Boli preskúmané sémantické postupy pomenovania. Bola analyzovaná problematika motivácie archeologických termínov, prenášanie významu pomocou metafory, synonymie, polysémie, homonymie a antonymie v archeologickej terminológii. Pokiaľ ide o synonymá, preukázala sa nejednotnosť chápania tohto javu. Sú jazykovedci, ktorí ju pripúšťajú v plnej miere a tých je väčšina, ale sú aj takí, ktorí nevidia reálnu možnosť účinného riešenia problematiky jej triedenia.

¹TRUP (1999).

TERMÍN A TERMINOLOGIA

Pri štúdiu problematiky terminológie sa vynára otázka zaradenia terminológie v systéme celonárodného jazyka, či terminológiu treba pokladať za subsystém, alebo či sa táto dokonca nachádza mimo oblasti celonárodného jazyka ako autonómny systém. Tu treba priznať, že terminológia patrí do rámca celonárodného jazyka, avšak má svoje špecifická podsystému, čo sa prejavuje okrem iného tendenciou k racionalizmu, symbolizmu, syntetizovaniu a internacionalizmu. V. P. Danilenko² zdôrazňuje, že pri zaradení terminológie do lexiky spisovného jazyka nesmieme zabúdať na funkčnú špecifikáciu terminológie, ktorú je možné určiť v „prirodzených podmienkach“, t. j. v jazykovom prostredí, v ktorom sa terminológia používa vo svojej základnej funkcii - pomenovať a vyjadriť špeciálny pojem. Úlohou odborného jazyka je byť prostriedkom poznania a vedeckej informácie.

Niektoré slová teda skutočne vystupujú len ako termíny, avšak podliehajú tým istým zákonom ako iné slová slovnej zásoby celonárodného jazyka. Niekedy je veľmi ťažké určiť presnú deliacu čiaru medzi bežným slovom a termínom, lebo tu dochádza často k prelínaniu. Takéto prelínanie sa vyskytuje aj medzi terminológiou jednotlivých vedných disciplín.

Terminológia, ako organická súčasť slovnej zásoby celonárodného jazyka, musí mať spisovný ráz a musí podliehať aj slovotvorným a hláskoslovným zákonom spisovného jazyka. Aby terminológia mohla plniť svoje poslanie zodpovedne, treba ju postaviť na vedecký základ a určiť smer, ktorým sa terminológia má uberať pri tvorení termínov.

DEFINÍCIA TERMÍNU

Termíny, odborné názvy, sú pomenovania pojmov z jednotlivých úzko špeciálnych odborov, z oblasti vedy, techniky a národného hospodárstva. Počas existencie modernej lingvistiky bolo už veľa pokusov presne vymedziť pojem termín. Všimnime si aspoň niektoré z množstva definícií termínu.

A. Jedlička³ vysvetľuje termín ako lexikálne - sémantickú jednotku odbornej funkcie spisovného jazyka, ktorá má presný význam, daný v odbornej oblasti definíciou, konvenciou alebo kodifikáciou. K. Hausenblas⁴ vymedzuje termín ako pomenovanie, resp. pomenováciu jednotku, ktorá má vzhľadom na komunikačné potreby odbornej oblasti, v ktorej sa používa,

² DANILENKO (1976): 64-71.

³ JEDLIČKA, A., JUNGSMANN, J. (1949): *Obrozenecká terminologie literárně vědná a lingvistická*, Praha, s. 31.

⁴ HAUSENBLAS, K. (1962): „K specifickým rysům odborné terminologie“ in *Problémy marxistické jazykovědy*, ČSAV, Praha, s. 248.

špecificky vymedzený význam. K definíciám termínu, ktoré berú do úvahy vzťah pojmu a termínu u nás patrí definícia J. Horeckého⁵, podľa ktorej je termín pomenovanie pojmu v sústave daného vedného odboru alebo výrobného odboru. Táto definícia bola v upravenom znení prevzatá do Zásad pre koordináciu českej a slovenskej terminológie. Podľa týchto zásad termín / (názov) je pomenovanie pojmu vymedzeného definíciou a miestom v systéme pojmov daného vedného odboru⁶.

O tom, čo je a čo nie je termín rozhoduje s konečnou platnosťou kontext – hovoríme o kontextovej viazanosti termínu⁷. Kontext je tiež rozhodujúcim činiteľom pri rozbere samotného termínu z hľadiska mnohovýznamovosti a homonymie.

Podľa J. Dubského odborné štýly (vedecké a technické, teoretické a popularizačné) sú v lexikálnom pláne charakterizované: štylisticky príznakovými zložkami potenciálnymi (componentes potenciales estilísticamente marcados) a konštantnými zložkami (componentes constantes).

Základným znakom odborného štýlu je však predovšetkým jeho príslušná terminologická zložka, ktorá predstavuje jeho konštantnú zložku. Odborný slovník pracovníkov z jednotlivých odborov vedy a techniky vytvárajú odborné termíny vzťahujúce sa na príslušnú disciplínu; v interdisciplinárnych odboroch potom touto zložkou sú odborné termíny z niekoľkých spoločných odborov.

F. Lázaro Carreter definuje termín ako „palabra especialmente empleada en una ciencia, un arte, un oficio. Puede alternar como sinónimo de tecnicismo. En este sentido hablamos de términos judiciales, médicos, filológicos, etc“⁸. Terminológiu potom definuje ako „conjunto de términos o vocablos propios de determinada profesión, ciencia o materia“⁹. Pre úplnosť ešte uvedieme autorovo ponímanie výrazu „tecnicismo“, ktorý použil v súvislosti s definíciou termínu. Tecnicismo: „Palabra que posee un sentido concreto y determinado dentro de la jerga propia de un oficio, arte, industria o ciencia“¹⁰. Na základe doteraz uvedených definícií termínov možno dospieť k týmto uzáverom:

- Termín je pomenovaním pojmu z určitej oblasti vedy, techniky a pod.
- Odborný termín je síce súčasťou slovnej zásoby jazyka, používa ho však úzky okruh zainteresovaných osôb – odborníkov.
- Poslaním termínu je definovať pojmy z určitého vymedzeného odboru.

⁵ HORECKÝ (1956): 146.

⁶ (1964): „Zásady koordinácie českej a slovenskej terminológie“, *Československý terminologický časopis*, 3, s. 134.

⁷ VALTA, Z. (1973): „Termín a jeho výstavba“, *Cizí jazyky ve škole*, 17, s. 11.

⁸ LÁZARO CARRETER: 390.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, 388.

— Termín je základnou jednotkou jazyka (odborného) a vyznačuje sa jednoznačnosťou, určitosťou a presnosťou.

— Termín môže reprezentovať jedno slovo alebo skupinu slov.

— Termín je presne určený definíciou, ktorá stanovuje jeho sémantické hranice. Týmto sa líši od iných pojmov. Význam termínu pretrváva, pokiaľ sa nezmení úroveň poznania a jeho interpretácia.

V súhrne tvoria odborné termíny terminológiu určitej vyhranenej oblasti.

VLASTNOSTI ARCHEOLOGICKÝCH TERMÍNOV

Ako už bolo uvedené, odborná terminológia sa u nás chápe ako súčasť slovnnej zásoby spisovného jazyka, čo oprávňuje aplikovať pri hodnotení jej vlastností tie isté kritériá, ktoré sa používajú aj pri posudzovaní ostatnej spisovnej slovnnej zásoby. Termín teda musí zodpovedať kritériu ustálenosti a funkčnosti, pričom kritérium ústrojnosti sa aplikuje s prihliadnutím na celý spisovný jazyk¹¹. Kritérium ústrojnosti sa pokladá za hierarchicky vyššie ako kritérium funkčnosti.

V 50. rokoch boli okrem kritérií všeobecne platných pre celý spisovný jazyk vypracované aj osobitné terminologické kritériá a sú pomenované podľa príslušných vlastností termínov. V spomínanom období si zrejme celková situácia vo vede a výrobnnej sfére vynútila cieľavedomú starostlivosť o terminológiu. J. Horecký vydeľuje tieto vlastnosti termínu: významová priezračnosť, systémovosť, ustálenosť, jednoznačnosť a presnosť, nosnosť, ľudovosť, medzinárodnosť¹².

VÝZNAMOVÁ PRIEZRAČNOSŤ A SYSTÉMOVOSŤ

Kritérium významovej priezračnosti a systémovosti sú dôležitými kritériami rámci terminológie, úzko spolu súvisia zaraďujú sa zvyčajne hneď za požiadavku motivačnej zreteľnosti. Podstata týchto kritérií spočíva v tom, že termín sa vyznačuje určitými vlastnosťami, na základe ktorých sa zaraďuje do určitého systému. D.S. Lotte na odbornú terminológiu nazerá nie ako na súpis slov, ale ako na systém slov alebo slovných spojení, ktoré sú istým spôsobom vzájomne späté. Termín musí mať určité systemizujúce vlastnosti, má byť zároveň nezávislý od kontextu a relatívne jednovýznamový¹³.

¹¹ HORECKÝ, J. (1967): „O zásadách pri tvorení názvoslovia“, *Kultúra slova*, 1, ss. 129-132.

¹² HORECKÝ (1956): 45-84.

¹³ LOTTE, D. S. (1961): „Základné požiadavky na termín“, *Slovenské odborné názvoslovie*, 9, ss. 193-196.

Keď sa hovorí o systémovosti, často sa na terminológiu hľadá ako na uzavretý systém, ktorý je v mnohých smeroch imúnny proti javom, ktoré sú príznačné pre celonárodný jazyk a ktorými sa terminológia práve líši od celonárodného jazyka. Pritom sa zabúda, že terminológia tvorí súčasť celonárodného jazyka, že termíny sú tiež slová, hoci majú svoje špecifické poslanie. Ako slová netvorí systém, ktorý je uzavretý, naopak, sú ovplyvňované celonárodným jazykom, čerpajú z neho, ale tiež ho svojím spôsobom ovplyvňujú. Mnoho lexikálnych jednotiek vzniká práve v odbornej slovnej zásobe a prebiehajúci proces terminologizácie a determinologizácie je jednou z najpríznačnejších črt moderných jazykov.

Ako píše J. Horecký, pod systémovosťou sa rozumie miera, do akej zapadá daný termín do systému terminológie daného odboru a do akej odráža systémovú spätosť termínu daného odboru¹⁴. Chápeme ho tak, že rovnaké zaradenie pojmov sa označuje rovnakými jazykovými prostriedkami.

Podľa kritéria systémovosti sa teda v terminologickej práci vyžaduje, aby súboru priradených pojmov zodpovedal názov bezprostredne nadradeného pojmu. Táto dôležitá zásada je v praxi často zanedbávaná. Aplikujúc uvedené na archeologickú terminológiu by sa napríklad mohlo stať, že v slovníku by boli zahrnuté termíny ako brúsna retuš, krycia retuš, plošná retuš, striedajúca retuš atď., chýbal by však bezprostredne nadradený pojem retuš. Ak sa teda k jednému (niektorému) termínu vytvorí jeden alebo viac priradených termínov, treba pre oba, resp. pre všetky vytvoriť (zaradiť, ak je už vytvorený) aj nadradený termín. Takýto postup totiž uľahčí definovanie termínu klasickou definíciou per genus proximum a súčasne zabezpečí systémovosť terminológie.

Za systém pojmov sa považuje množina pojmov, ktoré navzájom súvisia presne vymedzeným spôsobom. Na presné vymedzenie jednotlivého pojmu je nevyhnutne potrebná klasifikácia pojmov pomocou klasifikačnej schémy. Tá umožní určiť, ktoré pojmy sú novému pojmu nadradené, podradené a priradené.

Veľký dôraz na dôslednú systémovosť vedeckej terminológie sa kladie najmä v ruskej teórii terminológie. D.S. Lotte¹⁵ vypracoval aj rámcové pravidlá, podľa ktorých sa táto vlastnosť terminológie dá docieľiť:

Za základ tvorenia sústavy termínov treba vziať klasifikačné sústavy, ktoré zachycujú pojmy v ich rozvoji. Zvolené slová majú podľa možnosti čo najnázornejšie odrážať vlastnosti určitého pojmu spoločne s inými pojmami a jednak jeho špecifickosť, pričom pre systémovosť terminológie je neobyčajne dôležité, aby termíny jedného radu mali konštrukciu rovnakého typu.

Skúsenosti z lexikografickej praxe vedú k záveru, že systémovosť súboru názvov je narušená už samotným abecedným radením, napr.: mladšia doba kamenná, staršia doba kamenná, stredná doba kamenná; preto je z hľadiska zachovania systémovosti vhodnejšie zaradiť spomínané príklady pod heslo

¹⁴ HORECKÝ (1967), op. cit., s. 129-132.

¹⁵ LOTTE, op. cit., s. 193-196.

„doba“ ako doba kamenná (staršia, stredná, mladšia) a pod. V tomto prípade by však tiež mohlo dôjsť k napätiu alebo ku kolízii s jazykovými, ale aj s čisto terminologickými kritériami¹⁶.

USTÁLENOSŤ

Ustálenosť termínu vyjadruje vlastne jeho „trvácnosť“. Je to jedna z najzákladnejších vlastností termínu, lebo bez ustálených termínov by vznikali mnohé nejasnosti, nebolo by možné dorozumenie. Treba však poznamenať, že toto kritérium neslobodno zamieňať s nemennosťou. Ako je známe, každý jazyk sa vyvíja a paralelne s ním sa mení aj slovná zásoba. Terminológia sa považuje za najstabilnejšiu časť slovnej zásoby, ale zmeny v celej slovnej zásobe sa môžu odraziť aj na zmenách v terminológii.

Motivácia narušenia stálosti termínu môže byť rôzna. Ustálený termín sa niekedy mení aj z vedeckých dôvodov, nie čisto jazykových, a to vtedy, keď sa mení všeobecný názor na podstatu označovanej veci alebo javu. Toto je príznačné pre súčasnú modernú dobu, kedy sa prehodnocujú poznatky vo všetkých vedných odboroch. Jednou z dôležitých príčin zmien v terminológii je aj rozšírenie používania daného jazyka do tých oblastí, kde sa predtým nepoužíval. J. Horecký zdôrazňuje, že kritérium ustálenosti termínu nemôže byť prekážkou vedeckého vývinu daného vedného odboru a je príznačné najmä pre obdobia rovnomerného vývinu a ustálenosti vedeckých názorov. Menej ustálená, resp. až neustálená je terminológia obdobiach rýchlych, prevratných zmien vo vede i technike. To isté platí aj o terminológii práve vznikajúcich odborov¹⁷.

JEDNOZNAČNOSŤ A PRESNOSŤ

Dôležitou požiadavkou na termín je, aby presne, jednoznačne a bez možnosti rôzneho výkladu a pochopenia vyjadroval daný pojem. Touto vlastnosťou sa termín zásadne líši od bežne používaných slov. Pre bežné (bežne používané) slovo je charakteristické, že dostáva jednoznačný význam až v kontexte. Význam termínu však musí vyplývať vždy z neho samého od samého začiatku, keď bol vybraný na vyjadrovanie určitého pojmu. Táto nezávislosť termínu na kontexte pomáha spresňovať aj samotný pojem.

Presnosť a jednoznačnosť termínu sa dosahuje aj tým, že mnohé slová, ktoré sú v bežnom jazyku synonymami. Stávajú sa v terminológii (dohodou odborníkov) osobitnými termínmi s presne vymedzeným významom.

¹⁶ HORECKÝ (1967), op. cit., s. 131.

¹⁷ *Ibidem*.

Požiadavka jednoznačnosti však ešte neznamená, že by sa pre každý pojem a pre každú vec mal utvoriť osobitný termín.

Podľa J. Horeckého pojem jednoznačnosť sa nekryje s pojmom jednovýznamovosť, ktorú obmedzuje na požiadavku, aby sa rôzne pojmy v tom istom odbore nevyjadrovali tým istým termínom. Prekážkou v presnosti a jednoznačnosti obyčajne nebýva to, že sa tým istým slovom vyjadrujú dva pojmy v dosť vzdialených odboroch. Ak tu úmyselne používame výraz „tým istým slovom, nie „termínom, je to preto, lebo ide skutočne o to isté slovo, kým termín je zakaždým iný, v každom odbore ide o samostatný termín¹⁸.

Na ilustráciu len niektoré príklady homonymie a synonymie:

ablácia – používa sa v archeológii, geológii a lekárstve;

pazúrnik – v mineralógii, archeológii, zoológii;

stratifikácia – v archeológii, geológii, sociológii, jazykovede;

kmeň – v archeológii, lesníctve, zoológii, botanike, lingvistikе;

translácia – v archeológii, jazykovede, elektronike atď.

O polysémii tu možno hovoriť iba z hľadiska slovnej zásoby, do ktorej patria aj všetky termíny. Z hľadiska príslušnej terminológie však ide o samostatné termíny s jedným, presne vymedzeným významom (práve tak, ako v prípadoch, keď z lexikálneho hľadiska ide o homonymiá).

NOSNOSŤ

Kritérium nosnosti, operatívnosti, resp. neproduktívnosti je východiskovou základňou pre odvodzovanie ďalších terminologických slov. Okrem toho táto vlastnosť termínu znamená, že použitie termínu v akomkoľvek kontexte v oblasti príslušného odboru musí dávať možnosť jednoznačne mu porozumieť. Prefixami a sufixami možno odvodzovať nové termíny iba od jednotlivých termínov, nie od viacslvných (združených) pomenovaní.

LUDOVOSŤ

V ľudovej reči je pomerne veľký počet termínov pre všetky tie veci a pojmy, s ktorými ľud prichádza do styku vo svojom každodennom živote, pri svojej výrobnej činnosti. Je preto prirodzené, že aj dnešná odborná terminológia sa do istej miery (v niektorých odboroch, napr. v poľnohospodárstve) opiera o tieto termíny a čerpá z nich pri tvorení a ustáľovaní nových termínov¹⁹.

¹⁸ HORECKÝ (1956): 50.

Ako píše J. Horecký, nezriedka existuje v ľudovej reči, najmä podľa jednotlivých nárečí, niekoľko názvov, takže pre potreby odbornej terminológie treba vybrať názvy, ktoré majú podobu prijateľnú pre spisovný jazyk²⁰.

Tento jav sa však v španielskej archeologickej terminológii nevyskytol. V ľudovej reči obyčajne chýbajú mnohé názvy potrebné v odbornej terminológii, najmä abstraktá a samozrejme i názvy použiteľné ako termíny v mladých vedných a technických odboroch.

MEDZINÁRODNOSŤ

Ďalšou špecifickou črtou terminológie je jej sklon k medzinárodnosti, čo vyplýva z jej úlohy slúžiť vede, ktorá je plodom ľudského poznania bez ohľadu na teritoriálne hranice. Vynára sa otázka, čo treba považovať za medzinárodné slovo. O tom, či slovo možno považovať za medzinárodné rozhoduje nie množstvo jazykov, v ktorých sa vyskytuje, ale množstvo ľudí, ktorí príslušné slovo používajú.

Podľa P. Ondrusa²¹ cudzojazyčné termíny sa zákonite nenahrádzajú domácimi slovami, pretože nimi – vo vedeckom štýle – vyjadrujeme presnosť a jednoznačnosť významu: domáce pomenovania môžu vyjadrovať neželateľné sprievodné významy príbuzných slov a môžu pôsobiť silným dojmom schválenej novoty.

Je isté, že nie je možné poprieť tendenciu k internacionalizácii určitej časti slovníka, a to vo viacerých oblastiach ľudskej činnosti – vede, technike, obchode, športe atď. Na túto skutočnosť, ktorá je typická aj pre súčasnosť, poukazovali už viacerí bádatelia.

Hoci hlavným zdrojom medzinárodných termínov sú termíny utvorené na grécko – latinskom podklade, možno konštatovať, že v rôznych vedných odboroch sa dnes ani tak nevenuje pozornosť otázkam pôvodu toho ktorého termínu, pokiaľ však táto otázka nie je predmetom špeciálneho skúmania, ako skôr tomu, či cudzojazyčný termín vyhovuje požiadavkám logiky, či termín možno považovať za produktívny typ, či je schopný sa asimilovať v jazyku, ktorý ho preberá a či vyhovuje podmienkam systémovosti, jednoznačnosti a presnosti. Treba však povedať, že termíny utvorené na základe gréčtiny alebo latinčiny majú do určitej miery isté výhody v porovnaní s termínmi prevzatými zo živých jazykov aj preto, že nie sú tak vystavené polysémii ako termíny živých jazykov a motivácia je z termínu spravidla zrejماً na prvý pohľad. Okrem toho napomáhajú tvorbe vhodných termínov aj tým, že sa pomerne

¹⁹ HORECKÝ, J. (1965): „O slovenskej poľnohospodárskej terminológii“, *Slovenské odborné názvoslovie*, 3, ss. 225-229.

²⁰ HORECKÝ (1956): 65.

²¹ ONDRUS, P., op. cit., s. 55.

ľahko spájajú so slovotvornými zložkami živých jazykov, čím vznikajú hybridné termíny.

Výhodou medzinárodných termínov je aj to, že ten istý pojem je ľahko zrozumiteľný širokému okruhu používateľov po celom svete, lebo sa súčasne používajú v mnohých jazykoch. Na druhej strane táto skutočnosť sa nesmie prijímať úplne bez výhrad, lebo podobné pomenovanie nemusí byť presne ten istý význam.

Medzinárodnosť v terminológii sa prejavuje tiež možnosťou doslovného prekladu termínu kalkovaním, t.j. napodobňovaním slovotvornej a morfematickej štruktúry, čo je vlastne preberanie aj vnútornej formy. Najjednoduchší spôsob kalkovania je vtedy, ak sa neodvodené cudzie slovo kalkuje neodvodeným domácim slovom.

V národných jazykoch, teda aj v ich terminológii tvoria prevzaté slová dôležitú časť slovnéj zásoby, pričom majú viac alebo menej presne vyhranené miesto.

Z formálneho hľadiska sa prevzaté slová, najmä slová grécko - latinského pôvodu prispôsobujú slovenskému pravopisnému systému. V španielčine táto adaptácia predstavuje obyčajne len malú odchýlku od pôvodnej podoby grécko - latinského výrazu.

Nápadný rozdiel v pravopise medzi slovami gréckeho a latinského pôvodu (resp. grécko - latinského pôvodu) a slovami živých jazykov sa v slovenčine prejavuje napr. v názvoch nerastov. Tak napríklad z gréckej podoby haimatitēs (lithos) vznikol latinský tvar haematit, z ktorého vychádza medzinárodný termín: v španielčine hematita, v slovenčine hematit. Názvy niektorých nerastov okrem toho, že sa v slovenčine tvoria príponou -it od gréckych alebo latinských slov, sa ešte aj kalkujú; majú teda v slovenčine dve podoby: ako medzinárodný termín a ako domáce slovo (utvorené kalkovaním). Tak napr. grafit, hematit, kvarcit, serpentinit majú aj svoje „rýdzo“ slovenské ekvivalenty s rovnakou terminologickou validitou (tuha, krveľ, kremenec, hadec).

Osobitne treba spomenúť názvy utvorené od mien osôb a miest v archeologickej terminológii, kde sa stretávame s mnohými vlastnými menami, ktoré označujú významnú lokalitu, nálezisko, či priezvisko vedca, ktoré súvisí s príslušným nálezom. V slovenskom pravopise platí zásada, že vlastné mená okrem niektorých všeobecne známych mien sa neprepisujú foneticky, ale sa zachováva ich pôvodný pravopis. V španielčine sa oproti slovenčine prejavuje väčšia snaha prispôbiť prevzaté slová fonetickým pravidlám jazyka.

Priezviská zahraničných bádateľov nepodliehajú v španielčine žiadnym pravopisným zmenám (podobná situácia je aj v slovenskej archeologickej terminológii).

Pokiaľ ide o miestne názvy a od nich utvorené prídavné mená, v španielskej archeologickej terminológii sa vyskytujú tri spôsoby písania takýchto cudzích názvov:

Zachováva sa pôvodný pravopis miestneho názvu. Adjektívum sa tvorí pomocou španielskej prípony „(i)ense“, napr. Grimaldi - Grimaldiense, Oran - Oraniense, Tayac - Tayaciense a pod.

Druhý spôsob sa v podstate týka iba substantív, pretože s adjektívami sme sa u príslušných mien nestretli; určovací vzťah sa tu vytvára pomocou predložky „de“, napr. punta de Altmuhl, punta de Varese, punta de Browns - Vallery, técnica de Victoria West a pod. V tomto type sa takisto zachováva pôvodný pravopis miestneho názvu, resp. názvu miesta.

Táto skupina sa vyznačuje tým, že adjektíva sa formálne líšia od pôvodných substantív okrem prípony aj prízvukom, ale budeme si všimnúť najmä vypúšťanie niektorých hlások v dôsledku španielskej výslovnosti.

Prv než spomeniem niektoré otázky preberania cudzích slov do španielskej archeologickej terminológie zo živých jazykov uvedieme definíciu výpožičky v ponímaní F. Lázara Carretera: „Préstamo. Elemento lingüístico (léxico, de ordinario) que una lengua toma de otra, bien adoptándolo en su forma primitiva, bien imitándolo y transformándolo más o menos. Está con el extranjerismo en relación de especie y género: el préstamo es un extranjerismo incorporado al sistema... En caso particular muy importante de préstamo es el calco“²². Pre úplnosť ešte uvedieme autorovu definíciu cudzieho slova: „Extranjerismo. Se dice de cualquier palabra de proveniencia extranjera“²³.

V španielskej archeologickej terminológii sa pomerne hojne vyskytujú aj všeobecné podstatné mená prevzaté z iných jazykov, najmä z francúzštiny, v menšej miere z angličtiny, ba i z nemčiny a iných jazykov. Tých posledných je však veľmi málo, ide zvyčajne o pomenovanie pojmu alebo veci, ktorá sa v hispanofónnej oblasti nevyskytuje a je typická pre cudziu krajinu, napr. kurgan, puszta a pod.

Ako sme už spomenuli, najviac výpožičiek je z francúzštiny. Väčšina týchto termínov má aj svoje príslušné španielske ekvivalenty, ale zotráva v rámci španielskej archeologickej terminológie pravdepodobne v dôsledku lepšej systematickej prepracovanosti francúzskej archeologickej terminológie, alebo v dôsledku väčšej bohatosti francúzštiny na niektoré nuansy.

Nasledujúci príklad je zaujímavý tým, že termín „punta“ má v španielskej archeologickej terminológii veľmi hojné zastúpenie množstvom typov. Jeden typ sa však výhradne označuje francúzskym názvom, i keď existuje aj adekvátny šp. ekvivalent. Ide o fr. pointe-á-piquer f. - slov. bodec - šp. „ponte - a - piquer“ = punta para punzar, punzador.

Výraz „lenguado“ v španielčine okrem významu archeologického termínu znamená aj ploskú, morskú rybu. Francúzsky názov sa v španielskej archeologickej terminológii ujal opäť najmä pre svoju jednoznačnosť a presnosť.

²² LÁZARO CARRETER: 333.

²³ *Ibidem*, s. 182.

Španielsky výraz „pico“ sa teda používa ako ekvivalent pre dva francúzske archeologické termíny: „bec“ y „pic“. To bude nepochybne jeden z dôvodov, prečo sa výraz „bec“ teší v španielskej archeologickej terminológii takej obľúbe.

Výpožičiek z angličtiny je v španielskej archeologickej terminológii oproti slovám prebratým z francúzštiny málo. Prijímajú sa v nezmenenej podobe, v písanej podobe sa kladú do úvodzoviek. Prisudzuje sa im mužský rod, čo je dané tým, že anglické archeologické termíny sa väčšinou končia na spoluhlásku alebo na nemé -e. Výslovnosť prevláda anglická, alebo len slabo modifikovaná.

Nemčina poskytla španielskej archeologickej terminológii iba minimálne množstvo výrazov, ide však o dôležité pomenovania: nem: e Blattspitze , -n - slov. listovitý hrot - šp. „Blattspitzen“ f. pl. = piezas foliáceas f. pl.

Ďalší spôsob obohacovania slovnej zásoby, ktorý Z. Valta nazval štruktúrne najprirodzenejším spôsobom tvorenia domáceho termínu je kalkovanie. Ide o doslovný preklad časti cudzieho slova alebo časti morfolologickej štruktúry slova.

Za kalky sa považujú aj také prípady, keď sa rovnaká vnútorná forma vyjadruje odlišnými formálnymi prostriedkami. Pomerne málo častý je v archeologickej terminológii jav, keď španielske združené pomenovanie vyjadríme v slovenčine jedným slovom: punta para punzar - bodec. Oveľa viac je opačných prípadov, napr. „limande“ - pästný klin so zaoblenými koncami (acheulský, mandľovitého tvaru); descortezador - nástroj na sťahovanie (zdieranie) zvieracej kože.

J. Horecký vytyčuje tri momenty dôležité pre skutočné využitie kalkov v danej terminológii²⁴.

Prvý je ten, či sa dá kalkovaním vytvoriť významovo priezračný (motivačne zreteľný) termín zapadajúci do systému danej terminológie a či je dostatočne nosný.

Druhým momentom je, kalkovanie je do veľkej miery aj výrazom módy. Kalky vznikajú obyčajne v obdobiach, keď sa z nacionálnych dôvodov prejavuje snaha vyjadriť všetky pojmy prostriedkami vlastného jazyka.

Úsilie o kalkovanie však treba hodnotiť pozitívne, pretože sa tým otvára cesta k internacionalizácii a je jedným z najúčinnějších činiteľov pri vzájomnom prenikaní jazykov.

BIBLIOGRAFÍA

- BÁRTA, J. (1965): *Slovensko v staršej a strednej dobe kamennej*, SAV, Bratislava.
 BEREŽAN, S. G. (1973): *Semantičeskaja ekvivalentnost' leksičeskich jediníc*, Kišinev.

²⁴ HORECKÝ (1956): 73-74.

- BRAIWOOD, R. J., WILLEY, G. R. (1962): *Archeological considerations of some cultural alternantes*, New York.
- CASARES, J. (1958): *Introducción a la lexicografía moderna*, Madrid.
- DANILENKO, V.P. (1976), „O meste naukovej terminologii v leksičeskoj sisteme jazyka“, *Voprosy jazykoznanija*, č. 4, ss. 64-71.
- DANILENKO, V. P. (1977): *Russkaja terminologija*, Moskva.
- DARMESTER, A. (1955): *Cours de Grammaire Historique de la Langue Française, 3e partie: Formation des mots et vie des mots*, Delagrave, Paris.
- (1984): *Diccionario de la Lengua Española*, Real Academia Española, Madrid.
- DIEZ, R. (1977/78): „Lo específico de los lenguajes científico-técnicos“, *ARCHIVUM*, XXVII- XVIII, pp. 486-521.
- DOKULIL, M. (1962): *Tvoření slov v češtině, 1. Teorie odvozování slov*, ČSAV, Praha.
- DUBOIS, J. (1962): *Etude sur la dérivation suffixale en français moderne et contemporain*, Larousse, Paris.
- DUBSKÝ, J. (1977): *Základy španělské lexikologie (pro překladatele a tlumočníky)*, SPN, Praha.
- DUBSKÝ, J. a kol. (1993): *Velký španělsko-český slovník, I - II*, Academia, Praha.
- GILI GAYA, S. (1964): *Lenguaje de la ciencia y de la técnica*, Ediciones Cultura Hispánica, Madrid.
- HOFFMANN, L. (1976): *Kommunikations Fachsprache*, Berlin.
- HORECKÝ, J. (1956): *Základy slovenskej terminológie*, SAV, Bratislava.
- HORECKÝ, J. (1971): *Slovenská lexikológia, 1. Tvorenie slov*. SPN, Bratislava.
- HORECKÝ, J. (1975): *Úvod do jazykovedy*, SPN, Bratislava.
- (1987): *Krátky slovník slovenského jazyka*, Veda, Bratislava.
- KUBRJKOVA, E. S. (1965): *Što takoe slovoobrazovanie*, Moskva.
- LÁZARO CARRETER, F. (1968): *Diccionario de términos filológicos*, Gredos, Madrid (3^a ed.).
- MASÁR, I. (1991): *Priručka slovenskej terminológie*, Veda, Bratislava.
- ŠKULTÉTY, J., ŠULHAN, J. (1978): „Algunas cuestiones sobre los llamados „semiprefijos“ y „semisufijos“ en español“, *Zborník FFUK- Philologica*, XXIX. pp. 147-154.
- TRUJILLO, R. (1974): „El lenguaje de la técnica“ en *Doce ensayos sobre el lenguaje*, Fundación Juan March, Madrid.
- TRUP, L. (1982): „Združené pomenovania v archeologickej terminológii“, *Kultúra slova*, 10, vol. 16, ss.338-342.
- TRUP, L. (1996): *Estilística de la lengua española*, UK, Bratislava.
- TRUP, L., KOTULIAKOVÁ, T. (1999): *Španielsky odborný jazyk (archeológia)*, Stimul, Bratislava.